

## Írók a gyermekekért

Az egyke kérdése a szépirodalomban

Az egygyermekes családmódel terjedése a dél-dunántúli paraszti közösségekben a 19. század végétől kezdve magára vonta az orvosok és társadalomtudósok figyelmét, azóta hatalmas történelmi és társadalomtudományos irodalmat teremtve a kérdérről.<sup>1</sup> Az okok föltárásában a szerzők véleménye eltért. Ki a parasztok anyagi kiszolgáltatottságával, az agrárszegénység függő helyzetével magyarázta az egykezés okait, ki pedig erkölcsi motívumokat keresett a háttérben. Változatos tényezőket kiáltottak ki bűnbaknak: valaki a nagybirtokot, valaki a földet egy tagban megőrizni akaró anyósok uralmát. A korabeli társadalomtudósok, írók és egyházi emberek közös vonása, hogy mindegyikük egy elemére figyelt a problémának. A megoldási javaslatok is széles palettán mozogtak, a paraszti hitbizomány Kodolányi János által népszerűsített gondolatától kezdve az átfogó szociálpolitika, anya- és gyermekvédelem intézményrendszeréig.

A magyar közéletben nem ritka jelenség, hogy az írók vállalnak szerepet bizonyos közéleti kérdések tudatosításában. Írónak lenni sokszor a közép- és kelet-európai térségben morális kiállást jelentett, gondoljunk az 1840-es évek Ifjú Magyarországra, a 19. század végi lengyel pozitivistákra vagy Oroszországban a Puskin és Tolsztoj személye körül kialakult kultuszra. Csoda lett

PAÁR ÁDÁM (1983) történész PhD, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, a Bartók Béla Zeneművészeti Szakgimnázium történelemtanára. Legutóbbi műve: *A kosztümös film történelméről szemmel* (2022).

- 1 Hölbling Miksa: *Baranya vármegyének orvosi helyirata*. Bp., 1845, Buday Dezső: *Az egyke*. Bp., 1909, Deutsch Zsigmond és Tsa kiadása; Buday Dezső: *Az egyke Baranya vármegyében*. Bp., 1909; Fülep Lajos: *A magyarság pusztulása*. In *Népességrobbanás-egyke* (vál., bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Semlyén István). Bukarest, 1982, Kriterion Kiadó; Kiss Géza: *Ormányság*. Bp., 1986, Gondolat Kiadó; Paár Ádám: Buday Dezső, Fülep Lajos és Kodolányi János nyomában – Fejezetek a magyarországi egykekérdés történetéből. In *Család. Esszencia-kötetek* (szerk. Förköli Gábor–Juhász András–Paár Ádám–Szebenyi Szabolcs). Bp., 2008, Bolyai Műhely Alapítvány, 174–195; Koloh Gábor: *Az ormánysági egyke-diskurzus pillérei*. In *Örökség, történelem, társadalom. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténelmi Egyesület 2018. évi, szentendrei konferenciájának tanulmánykötete* (szerk. Szívós Erika-Veress Dániel). Bp., 2020, Hajnal István kör – Társadalomtörténelmi Egyesület, 187–205; Koloh Gábor: *„Szántani lehet, de vetni nem muszáj” – Az ormánysági egyke története (1790–1941)*. Bp., 2021, Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

volna, ha az írók nem emelik be műveikbe a születésszabályozás kérdését. Noha a magyarországi politizálás a dualizmus korától kezdve mind hivatásszerűbbé vált, a népi írók mozgalmának ekkori felívelése, olvasottságuk a középosztály soraiban arra mutat, hogy az íróknak továbbra is kiemelt közéleti szerepük volt: sokak számára félúton álltak a magányos próféta és a népvezér között. Ekkor már nemcsak a baloldalon, hanem a jobboldalon is mind többen döböntek rá a tarthatatlan magyarországi szociális helyzetre és annak következményeire. A szélsőjobboldal a 30-as évek közepétől egyre nagyobb részt követelt a közéleti befolyásból és hatalomból, s emellett a jobboldalon kialakult egy nemzedéki alapú törés: a fiatal, háború és Trianon után felnőtt generáció sokkal érzékenyebben reagált a társadalmi válságjelenségekre.<sup>2</sup> Mindezek a népi gondolatban törtek felszínre, ami a népi írók mozgalmánál szélesebb, bár körvonalazatlan reformgondolat volt. A földkérdés és a magyar társadalom válságjelenségeként érzékelt paraszti születésszabályozás beletartozott a népi gondolatot megfogalmazó sokféle irányzat problémahalmazába.

Bár az utókor hajlamos úgy gondolni az egykezésre mint egy magyarországi, azon belül jellegzetesen dél-dunántúli paraszti mikrostratégiára, az egyke nem csak Magyarországon foglalkoztatta a társadalomkutatókat és politikusokat. A korabeli Svédországban is komoly riadalmat keltett a születések számának visszaesése. A két háború közötti skandináv társadalmakban az ún. jóléti állam modelljének kialakulása adott választ a társadalmi válságjelenségekre. Mindegyik skandináv ország jóléti modellje az adóreformon, a foglalkoztatottság növelésén alapult, ám akadtak országoként hangsúlyozott prioritások: Dániában a társadalombiztosítás, Norvégiában a munkanélküliség elleni küzdelem, Svédországban a gyermek-, anya- és családvédelem vált a korai jóléti modell zászlóshajójává. 1939-ben például Svédországban megtiltották az állapotos nők elbocsátását a munkahelyekről, bevezették a családi pótlékot, az ingyenes gyermekétkeztetést, lakásépítési kölcsönt nyújtottak a házasoknak, és az időskorra is gondolva, kiterjesztették a nyugdíjjogosultságot minden állampolgárra.<sup>3</sup>

Mindennek következtében Svédországban sikerült megállítani a népességfogyást. Mivel a magyar írók közül sokan tisztelettel tekintettek Skandináviára (Kodolányi János, Boldizsár Iván, Németh László), Magyarországon felismerték az „északi példa” nyomán a tervezett családpolitika fontosságát, ám érthetően az 1930–40-es években nem maradt idő egy átfogó program bevezetésére.<sup>4</sup> Kezdetből hátráltatta a reformokat, hogy a világi és egyházi nagybirtokosok aggódtak bármely állami beavatkozástól, és nem mutatkozott fogékonyság

2 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., 1989, ÁKV-Maecenas, 452–454.

3 A svéd anya-, nő- és népesedéspolitikáról ld. Marie Grönvall: *A brief presentation of Swedish work and policies on Gender Equality*. Stockholm, 1998, Sida. 5; Andorka Rudolf: *Gyermekszám a fejlett országokban*. Bp., 1987, Gondolat Kiadó, 186–187; Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Bp., 2000, Osiris Kiadó. 47; Gallai Sándor: *A skandináv modell*. Bp., 1998, Aula Kiadó. 70.

4 Utalhatunk Kodolányi János *Suomi. A csend országa* és Boldizsár Iván *A gazdag parasztok országa* című könyveire.

a politikai erők közötti konszenzusra, ellentétben a skandináv országokkal, ahol a társadalompolitikai vízió képes volt a bal-jobb törésvonal meghaladására.

Az öt választott szerző földrajzi eloszlása egyenlőtlen: négyen reprezentálják a Dunántúlt, azt a régiót, amelyet a közgondolkodás a születésszabályozással azonosított, és egy szerző a Dél-Alföldet. Mint látjuk majd, a földrajzi lokalizáció meghatározza az egyes személyek attitűdjét a kérdéshez. Foglalkozási tekintetben újságíró, gazdasízt és orvos egyaránt akad közöttük, a korabeli társadalomban valamennyien egy középosztálybeli szinten éltek. Egy fő képviseli a női látószöveget, és míg a négy férfi a Horthy-korszakban kezdte el írói-közszereplői pályáját, addig Galgóczi Erzsébet az 1945 utáni rendszerben teljesedhetett ki, és sok tekintetben egy másfajta társadalmat látott. Konzervatív, népi és a kommunista eszmétől távolodó baloldali egyaránt akad a választott szerzők között. A lokalitásnak és a társadalmi szerkezetben elfoglalt pozíciónak egyaránt jelentőséget tulajdonítok abban, ahogyan e szerzők reflektáltak a születésszabályozás és népesedéspolitikai összefüggéseire. A dunántúliak megengedőbbek, és a paraszti sorsot vizsgálók belehelyezik a kérdést egy átfogó társadalompolitikai stratégiába. Ám egyikük jószándékához sem fér kétség.

Kodolányi János: *Földindulás* (1939)

A népi írók közül többen foglalkoztak a dél-baranyai Ormánság tájegységének sanyarú helyzetével. Illyés Gyula és Fülep Lajos mellett Kodolányi János igyekezett felhívni a figyelmet az ormánsági nép fogyatkozására, a nőket megnyomorító anyósuralom következményeire, a gyermekelhajtás egészségi-lelki hatásaira, és mintegy ezzel párhuzamosan, a helyi némettség gyarapodására.<sup>5</sup> Kodolányi több drámát szentelt a kérdéskörnek, ám talán az 1939-es *Földindulás* a leghíresebb, amelyből igen korán, már a megírás évében filmet forgattak (2014-ben még egyszer megfilmesítették).<sup>6</sup>

A dráma cselekménye egy meg nem nevezett ormánsági faluban játszódik. A történet temetéssel kezdődik. A református lelkipásztor vádbeszédnek beillő szónoklata szerint az elhunyt „itt fekszik magányosan, nincs mellette felesége, aki ezen a magányos órán könnyet ejtsen érte. Ő már kint porladoz a temetőben. Nincsenek gyermekei, meddő maradt a szerelme. Nincsenek unokái. Sőt, nincsenek rokonai sem. Pintér Dávid utolsó hajtása a törzsnek, mely egy ezredéven keresztül virágzott és gyümölcsözött. Kérdem ennél a koporsónál, vajon megéri ez a nép a következő száz esztendőt. Ki tudja, holnap kit szólít el közületek az Úr, melyik udvaron sír fel a gyászének, melyik ház marad üresen, melyik föld szántatlan, vetetlen. Hol kopog a kalapács, hol hal ki az élet.”<sup>7</sup>

5 Kodolányi Jánosról ld. itt: Bíró Zoltán: *Két nemzedék. A magyar irodalom két nagy nemzedéke a 20. században*. Bp., 2001, Nemzeti Tankönyvkiadó, 169–170.

6 *Földindulás* (Cserépy Arzén, 1939), *Földindulás* (Pozsgai Zsolt, 2014).

7 Kodolányi János: *Földindulás*. In uő: *Földindulás*. Bp., 1989, Magvető Könyvkiadó, 175–176.

Alig ravatalozták fel a halottat, máris megjelenik a német gazda, aki alkuszik Pintér Dávid házára. A sváb Weintraub ellenszenves ábrázolásán nem csodálkozhatunk, mert az 1930-as években általános volt a felfogás, hogy a dél-baranyai németiség kiszorítja lakóhelyéről a törzsökösnek tekintett református magyarságot. Pontosabban fogalmazva, a magyarság a túlhajtott születésszabályozással önmagát számolja fel, a szaporább, és nem mellékesen, törekvőbb (és/vagy törtetőbb) németiség javára. Kodolányi nem győzte korholni az önpusztító stratégiák gyakorlásáért az ormánsági magyarságot, de azért a korholásba megértés és szeretet vegyült: érteni akarta az okát.

Kodolányi pellengérré állítja a „maga ura” parasztgazda fukarságát. Böbek Samu képvisel egy jellemet: az önző, látszólag rideg, valójában szenvedélyes, de érzelmeit kényszerűen elfojtó parasztot, aki büszke, sőt gögös személyi és anyagi függetlenségére. Böbek Samu inkább típus, mint személyiség. Emberi érzései alig vannak. Felesége erélytelen és tudatlan asszony, ami nem csoda: valószínűleg ő túl van néhány gyermek szándékos elveszejtésén, és ez nem saját döntése volt, hanem behódolt a férj családjá meg a helyi közösség zsarnokságának. Böbekné azt mondja: „ha már papot tartunk, mondhatott vóna okosabbat is”. A bíró azzal replikázik, hogy „okosabbat igön, de igazabbat aligha”.<sup>8</sup>

A paraszti munkában megfáradt, magatehetetlen idősekkel szemben lányuk, Juli és férje, Kántor János az új idők hajnalát jelzik: fiatalok, erősek, öntudatosak, és hajlandók szembeszállni a családi és közösségi önkénnyel. Többször megkísértik a fiatal párt. Előbb Böbekné elhívja a Piókás nevű magzatelhajtó aszszonyt. Jellemző módon Böbekné úgy fogja fel, hogy segít a lányának. Kántor János, amikor megtudja, hogy mire készülnek, kidobja Piókást a házból, majd egy veszekedést követően elhagyja a házat. Ekkor még Juli nem követi, ezért János megtagadja a feleségét. Később a fiatalasszony elveszíti a magzatát, és Böbekné azt mondja az orvosnak, hogy a lány leesett a létráról. Az orvos szavai-ból megtudjuk, hogy ez gyakori kifogás ezen a vidéken. Megmondja Böbekéknek, hogy Julinak nem lehet többé gyermeke, „előbb kellett volna vigyázni, hogy le ne essék a létráról”. Érzéketlennek ható módon hozzászói: „Ez az a létra, amiről a pokolba zuhannak.”<sup>9</sup>

Óhatatlanul eszünkbe juthat e jelenet olvasásakor Móricz Zsigmond *Barbárokja*: a bíró, azaz a középosztálybeli hivatali ember, a hatalom képviselője és a juhász éppúgy nem értik egymást, mint ahogyan az orvos és a paraszt. A hatalom emberei a magasban, paragrafusokból szótt kerítések mögül tekintenek az iskolázatlan, önhibájukon kívül, részben önhibájukból reménytelen helyzetbe jutott emberekre. Piókás után a második kísértést Zsuzsi képviseli, akinek révén a vallási szektásság megéri Julit. Kodolányi a szektákban éppúgy egy tévutat látott, mint az egykezésben, nem csoda, hogy hősnője nem követi ezt az utat. Végül az öreg Böbek meghal, Juli ismét állapotos lesz, és férje visszafogadja.

8 Uo. 177.

9 Uo. 209.

Kodolányi számára Kántor János az új ember, aki képes kirángatni a falut (és úgy általában, a falu által szimbolizálva, az Ormánságot, a Dunántúlt, sőt akár az országot) a reménytelenség mocsarából. Ilyen értelemben Kántor megfeleltethető azoknak a paraszti hősöknek, akik a 20. század elején föllépnek az irodalomban mint egy közösség (majdani) vezéralakjai. Ráismerhetünk a figurában Reymont *Parasztok* című regényének Antek Borynájára éppúgy, mint Szabó Dezső *Az elsodort faluja* Bőjthe Jánosára. A három főhős közös vonása a feszültség a falu szokásrendjével, amelyet egy-egy idősebb családtag (az apa vagy após) szimbolizál. Közös vonás, hogy az írók nemcsak magánéleti és a közösségi boldogság szempontjából tartották fontosnak a változást, hanem nemzetvédelmi okból: Reymont regényében és Kodolányi drámájában a németek, Szabó Dezsőnél úgy általában az idegenek úgy jelennek meg, mint akik leleményesebbek, ügyesebbek, szorgalmasabbak, egyszersmind törtetőbbek a sokszor maradi hajlamú, rossz szokásokba beleszokott mazur és ormánsági parasztnál, akik nem számíthatnak sem földesuraik, sem a hatóság, sem az egyházak valós támogatására. Az urak, a hivatalnokok maguk is részben idegenek, részben pedig, ha lengyelek és magyarok, részvétlenek a paraszti sors iránt. Vagy nem is részvétlenek, csak olvasottságuknál, iskolázottságuknál fogva más szellemi régiókban mozognak, más érdeklődéssel rendelkeznek, és a változatlan falu eltaszítja őket. Ilyen állapotban, kétfelől szorongatva, illetve magukra hagyottan a szegényparasztok csak önmaguktól, illetve a Kántor- és Boryna-féle, alulról kiemelődött szervező egyéniségektől várhatják egy új tavasz beköszöntét. Míg Kodolányi drámájában felsejlik egy pozitív jövőkép, ilyet nem találunk Tatay Sándor novelláiban.

Tatay Sándor: *Álmos délután* (1939) és *Az egyetlen* (1940)

Kodolányi drámájához hasonló közegben játszódik a jó évtizeddel fiatalabb Tatay Sándor *Álmos délután* című novellája. Az evangélikus lelkészcsaládból származó fiatalember *Az eke* című 1931-es regényével lépett az irodalom területére. Tatay leginkább a *Ház a sziklák alatt* című 1947-es novellájával és Makk Károly ebből készült filmjével, valamint a *Kinizsi Pál* című ifjúsági regényével szerepel a köztudatban, ám az 1930–40-es években Szabó Dezső és a népi írók hatását mutató novellákkal vonta magára a figyelmet.<sup>10</sup>

Míg Kodolányi drámája kötődik egy konkrét tájegységhez, *Az Álmos délután* és *Az egyetlen* történetéről nem tudjuk meg, hol játszódnak, Tatay hősei bárhol élhetnének. Bár időben *Az egyetlen* íródott később, mégis érdemes ezzel

10 Ágh Attila: Utószó. Költő a sziklák alatt. In Tatay Sándor: *Ház a sziklák alatt*. Bp., 2010, Nap Kiadó, 81–90; Kovács Emőke: 110 éve született Tatay Sándor, a Badacsony szerelmese. *LikeBalaton*. <https://likebalaton.hu/telepules/balaton/hireink/110-eve-szuletett-tatay-sandor-a-badacsony-szerelmese-151677/>, letöltés dátuma: 2024. 11. 02.; *Ház a sziklák alatt* (Makk Károly, 1958).

a novellával kezdeni, mert a két öreg Böbek szinte megféleltethető Tatay paraszti házaspárjának. Az egyes szám első személyben, szenvtelen, tárgyilagos hangvétellel elmesélt történetben az író felfigyel egy gyászoló parasztasszonyra a kórházban. Az asszony orvosnak hiszi a férfit, és megragadja a karját. Ezt követően az író meghallgatja az asszony és férje, valamint az orvos párbeszédét. Amikor az orvos azt mondja, hogy a fiú élete Isten kezében van, az asszony tiltakozik: „Ez nem az Isten akarata – kiáltott az asszony újra. – Hát mondom, hogy az egyetlen fiam. Ha meghal, mindennek vége.” A férje hozzáteszi komoran: „Ötvenöt hold vár rá egymagára.”<sup>11</sup> A férj átkozódásából felsejlik a tragédia oka: az asszony meddő, és mint utal rá, az anyja volt az, aki kényszerítette, hogy vetesse el a gyermekeket.<sup>12</sup>

Az *Álmos délután* cselekménye ott indul, ahol a *Földindulás* temetési jelenete véget ér. Egy testvérpár, Tüke István és András birtoka dobra kerül. Mint kiderül, a testvérpár gyermektelen. A falu hatalmasságai – a bíró, a jegyző, a közgyám – ultiznak, és észre sem akarják venni a két esendő parasztembert, akik másfél óráig ácsorognak a kapuban. Végül a jegyző kikiabált a kapun a két parasztnak: „Na, jöhettek!” A tanácssteremben a bíró és közgyám látszólag patriarchálisan viszonyulnak hozzájuk, Istvánt csak Istóknak becézik, de valójában annyiba se veszik a mezítlábas testvérpárt, mint „két utánuk lődörgő kutyát”.<sup>13</sup> A bíró a fejére olvassa Istóknak, hogy mennyi tejet, zsírt, lisztet kölcsönzött neki, és kijelenti, hogy tartozik neki 370 pengővel. Végül kiderül, hogy van egy lappangó titok Istók és felesége életében. A bíró azt mondja: „Múlt héten meg azzal jöttél, hogy adjak neked húsz pengőt. Igaz-e?” Istók válasza, hogy „bizony köllene, mondok, mert a bábának tartozom vele a feleségem miatt”.<sup>14</sup>

Mivel kiderül, hogy Istóknak nincs gyermeke, nyilvánvaló, hogy a bába nem világra hozta, hanem éppen megölte a gyermeket, feltehetően a szülők kérésére. Mennyi pénzzel tartoznak? Miután Istók eladósodott a bírónál, András pedig magatehetetlen, a földet kénytelenek árverésre bocsátani. Az árverés nem több mint „úri huncutság”: „Senki sem jött a licitára, tudták, hogy úgymint a bíróé lesz a föld. Dobolás után itt is, ott is összesúgtak efölött a faluban, hogy mégiscsak csúnya dolog így elbánni ezzel a két öregedő nyomorékkal, de senki nem mondta meg a bírónak, és senki sem jött el rálicitálni.”<sup>15</sup>

Amikor Istók félenken érdeklődik a bírótól, hogy mi lesz Andrással, a bíró azt mondja, majd a tisztelendő úr gondoskodik róla. Arra a felvetésre, hogy a tisztelendő úr is öreg, a bíró azt feleli: „Akkor is lesz valahogy a sora. Öleg sok jó ember van a faluban.” „Bizony sok van”, hagyja helyben Istók. Tatay szenvtelen hangon szól a két elárvult lélekről, akik magatehetetlenül, mezítláb téblábolnak

11 Tatay Sándor: Az egyetlen. In Tatay Sándor: *Árva lelkek*. Bp., 2011, Fapadoskonyv.hu Kft., 37.

12 Uo. 38.

13 Uo. 6.

14 Uo. 7.

15 Uo. 9.

a bíró szobájában. Ez a szenvtelenség fokozza az olvasó tehetetlenségét: nincs módja segíteni ezeken az embereken. Nincs menekülés ebből a sorsból. A gyengeelméjű András és Istók, a beteg feleségével egy nap alatt elvesztették mindenüket. „Ment a két ember, akinek nem volt egy talpalatnyi földje sem. Sem a falu határában, sem sehol a kerek világon. Mentek ki a kapun, a hosszú utcán végig. A nap már olyan alacsonyan járt, hogy a talpuk alá tűzdelte sugarait, mintha fel akarná emelni őket. Meztelen lábukkal olyan halkán léptek, szinte lebegtek, mint két angyal.”<sup>16</sup> Az angyal-motívum jó átvezetést jelent dr. Tornyai János művéhez.

Dr. Tornyai János: *Gyere, kicsim!... Gyere!* (1939)

A parasztcsaládból származó hódmezővásárhelyi orvos, dr. Tornyai János (nem azonos földijével, az azonos nevű Tornyai János festővel) élethivatásának tekintette a küzdelmet a magzatelhajtás ellen. A négy regényt író Tornyai neve nem szerepel az irodalmi lexikonokban. Ő nem hivatásszerű író, hanem „író orvos” volt. A vallásos érzés és a közjó szolgálata iránti elkötelezettség áthatja a műveit. Az irodalmat alárendelte egy nagy célnak: hogy ráébredesse a társadalmat és a döntéshozókat a „magyar Taigetosz”, azaz az egyke általi veszélyre.<sup>17</sup> E célból a *Gyere, kicsim!... Gyere!* című regényét Horthy Miklós kormányzó feleségének, Purgly Magdolnának ajánlotta, és el is küldte neki a regényt. A könyv 1991-es kiadásához mellékeltek az államfő szárnysegédje, vitéz Gerlóczy Gábor által írott választ, melyben tolmácsolta a kormányzóné köszönetét a szerzőnek, és értesítette, hogy a könyvet elhelyezték az ajándéktárgyak múzeumban.

Ami Kodolányi és Tatay műveihez képest újdonságot képvisel, az az, hogy Tornyai erősen vallási, azon belül katolikus értelmezési keretet ad az egyke bírálatának, másrészt nem a falusi, hanem a városi magzatelhajtás áll a könyve középpontjában. Tornyai talán úgy gondolta, hogy az olvasókat jobban megérinti a történet, ha elemeli a kérdést a paraszti környezettől, és egy olyan köztes pozíciójú családot mutat be, amellyel könnyű azonosulni a társadalom minden csoportjában.

A *Gyere, kicsim!... Gyere* cselekményének kiindulópontja nagyon hasonló Fejős Pál *Tavaszi zápor* című 1932-es filmjének drámájához: egy vétkező nő halála után a Mennyben lehetőséget kap a javulásra, és közben beavatkozhat a földiek életébe, óva lányát. Szigetiné, egy mérnök felesége arra kényszerül, hogy vezekeljen a túlvilágon a bűnéért: egyrészt második gyermeke elhajtásáért, másrészt, mert bűnös szerelmet ébresztett a szomszédban lakó Komáromy Géza báróban.

16 Uo. 11.

17 Dr. Tornyai János: Nemzeti életpolitika a halálpolitika ellen: a Magyar Szent Bölcsőrend. h. n., 1939. 5. [https://mtda.hu/books/tornyai\\_janos\\_nemzeti\\_eletpolitika.pdf](https://mtda.hu/books/tornyai_janos_nemzeti_eletpolitika.pdf), letöltés dátuma: 2024. 11. 01.

Az Úr azzal bünteti az asszonyt, hogy a túlvilágról látnia kell férje halálát a repülőgép-balesetben, majd kislánya, Évike hányattatását: előbb a római katolikus pap, a család régi barátja, Kovács András atya veszi magához a gyermeket, ám hamarosan a plébános is meghal, ezután takarítónője, Örzse néni fogadja be a kislányt, de ki kell költözniük a parókiáról. Előbb Szigetinének látnia kell kislányát, amint kényszerűen koldul Örzse néni vak férjével, majd a kislány árvaházba kerül.

Végül egy tanítókisasszony magához veszi a kis árvát. Az Úr megbocsát Szigetinének, de kötelességévé teszi, hogy őrangyalként hirdesse az anyáknak a gyermekélet szentségét: „Irgalmam legyen osztályrészed a további létben. Szolgáim közé állítalak s kis leányod felett is örködöl! Beosztásod súlyos, nagy szolgálatot jelent, de kegyem kísérni fog nehéz útaidon. [...] Légy az Anyaság szent vágyának őrangyala és vidd diadalra a Földön akaratomat. Szállj a szeleken és a nap sugarán, merre csak embert plántáltam a Földtekén és szent anyaságszomjat a lélek mélyén. Ördöghintette magvak már szerteszét szórattak s akaratom az, hogy az mind pusztuljon és ne verjen csírárt többé az anyalélekben. Szolgálatodra áll majd munkádban tavaszragyogás és napsugár, harangzúgás és csillagfény, nyugodt éjszakáknak suhanó szellője és hangod belemélyed az anyalelekbe. Átélt kínjaidat ne feledd, és szólj majd róla az anyáknak.”<sup>18</sup> Szigetiné boldogan teljesíti az isteni parancsot. Amerre szállt angyalszárnyakon, hirdette az anyáknak, hogy „a gyermekeket szívből imádjátok! / Isten ajándékát el ne dobjátok! / Szörnyű az égi sors, mi vár az anyára! / Jaj, ne hallgassatok az Ördög szavára!”<sup>19</sup>

Teltek-múltak az évek, és Éva csinos, bájos óvónővé érik. Egy jótékonyági koncerten találkozik gyermekkori játszópajtásával, Pistával, azaz Komáromy Istvánnal, annak a Komáromy bárónak a fiával, aki bűnös szerelemre lobbant a szerencsétlen Szigetiné iránt. A báró egymáshoz közelíti a fiatalokat, ezzel próbálván jóvátenni a múltat. Emellett, ismerve Évi sorsát, egy Vigadóban rendezett jótékonyági estélyen az anyákhoz intézi szavait, amelyeket valójában Szigetiné súg a fülébe.<sup>20</sup> Éva és István élete egybefonódik, de nem csak az övék: az Úr egyesíti Szigetiné és férje lelkét, egy új csillagot alkotva kettejükből, az Anyaszívek Csillagát.<sup>21</sup> „Ragyogj Órcsillagom! Ragyogj! – szólott az Úr – Az Emberművem mindenek felett szeretem!... Megpróbálok ugyan sokszor, de mégis magam felé vezetem!... S a csillag ragyogott tovább!... Ragyog máig!... És ragyog az idők végtelenéig. És fényében, az Ember felé, árad szünös-szüntelen, az Isten akarata szerinti intelem.”<sup>22</sup>

18 Dr. Tornyai János: *Gyere, kicsim!... Gyere!* Bp., 1991, Lánchíd Kiadó, 113–114.

19 Uo. 114.

20 Uo. 195.

21 Uo. 234–235.

22 Uo. 254.

A két szerző művét, a közöttük levő eszmei és műfaji különbségek ellenére, érdemes kissé párhuzamosan szemlélni, mert két olyan íróról van szó, akik erősen kötődtek a Dunántúl északi részéhez: Fekete e tájon tanult, Galgóczi pedig itt született, és újságírói, majd közéleti tevékenysége is jórészt ide kötődött. A német-magyar erőterben elhelyezkedő, történelmi okból erősen katolikus hagyományú Észak- és Nyugat-Dunántúl, ahol korábban hatalmas egyházi latifundiumok terjeszkedtek, nem tartozott 1945-ben a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt kedvenc régiói közé. Kialakult az a felfogás, hogy a Dunántúlon, főleg annak északi és nyugati régiójában kevesebb a demokratikus tradíció, mint az Alföldön. Rákosi Mátyás, a kommunista párt főtitkára egy pártértekezleten kijelentette, hogy „a magyar parasztság demokratikusabb, politikusabb zöme a Dunától keletre van”.<sup>23</sup> Az 1947. augusztus 31-ei választás után a parasztpárti titkárok jelentéseiben sorjáznak a negatív (vagy annak szánt) jelzők azon Győr-Moson megyei falvak nevével, ahol a pártjuk gyengén szerepelt: „a községben sok nagygazda van. Evangélikus, egykézésnek induló parasztok”, „evangélikus, egykézésnek induló község”, „sok a nagygazda. Jobboldali befolyás erős. Elmaradt, egykézésnek induló község.”<sup>24</sup>

A minősítések között megjelenő „egykező” jelző szoros összefüggésben állt a Dunántúl „konzervatív” jellegével. A kommunisták és a parasztpártiak úgy látták a Dunántúlt, mint a világ és egyházi nagybirtok földjét, ahol babona terem. A paraszti születésszabályozás túlzott mértékét visszavezették a nagybirtokok szorításában élő és földszeretetőben a zsugoriságig jutó kisbirtokos parasztok anyagi önzésére. Eszerint az egyke egyik gyökerével a társadalmi makrotényezőkre, a másikkal a mikrostratégiára támaszkodik: anyagiasság és fullasztó családi élet, más szóval papi és anyósuralom.<sup>25</sup>

A *Hajnal Badányban* című Fekete István-regény az egyéni érzelmek oldaláról fogja fel az egykekérdést.<sup>26</sup> Egyúttal jó példa a regény arra, miért nem érezték át a kommunisták és parasztpártiak az egykezésbe menekülők életét:

23 *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948* (szerk. Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin). Bp., 2003, Napvilág Kiadó, 657.

24 Politikatörténeti Intézet Levéltára 284/3-9. A vármegyei titkárok összefoglaló jelentései az 1947. évi országgyűlési választások eredményeiről, a helyi párt szervezetek helyzetéről.

25 A néprajzi kutatásokban érdekes adalékokat találunk az anyósok és menyek közötti viszonyra. Timaffy László geográfus, néprajzkutató írta szigetközi kutatásai alapján: egy cikolaszigeti adatközlője „már nagymama volt, amikor kiléphetett a menyecskesorból (!) és a maga ura lett, mert meghalt az utolsó pillanatig parancsoló anyósa. Ő vallotta nekem egyszer bizalmas beszélgetésünk során, hogy igen jó anyós igyekszik lenni, nehogy a menyé és vejei megtudják, mennyit túrt, szenvedett ő életében.” Dr. Timaffy László: *Szigetközi krónika*. Győr, 2016, Hazánk Kiadó, 144.

26 E regényt részletes elemzésre került korábban: Paár Ádám: *Árva, dzsentrí, cseléd és gazdatiszt* (Társadalmi nézetek Fekete István 1940-es évekbéli műveiben). *Hitel*, 2024/10, 78–91.

utóbbiakat, miként a parasztpárti jelentések tanúsítják, gyakran azonosították a jómódú paraszti rétegekkel. A főszereplő kishemesi molnár egyetlen gyermeke, Panni a mesék világában él. Amikor anyja meghal, a gyermektelen Padosék veszik magukhoz. Padosné lányaként szereti Pannit, ám túlzásba viszi a szeretetet: megpróbálja a lány házasságát elboronálni annak tudta nélkül. Fekete finom pszichológiai rezdülésekkel utal arra, hogy a gyermektelen nők gyakran menekülhetnek a gondoskodó szeretetbe egy idegen gyermek fölé, ám ez könnyen vezethet a gyermek boldogtalanságához. Hiszen Panninak van kedvese gyermekkori pajtása, Mátyás személyében. Panni kijelenti öntudatosan, hogy nem akar visszamenni a vele egyébként mindig jól bánó, kényeztető Padosékhoz, mire Padosné megsértődik.<sup>27</sup> Végül azonban hajlandó elengedni a lányt, aki összeházasodik Mátyással, és a regény végén magához öleli gyermekét.

Galgóczi életművének kibontakozása a mezőgazdaság kollektivizálása utáni időszakra tehető.<sup>28</sup> Már az 1950-es évek utáni, a szocializmus által brutálisan megváltoztatott vidéki társadalmat ábrázolta riportjaiban és novelláiban, akkor, amikor a kommunista propaganda azzal kecsegtetett, hogy gépesíti a termelést a nagyüzemben, egyszerre eleget téve a fizikai munka megkönnyítése, a munkaidő felszabadítása és az igazságos elosztás követelményének, így sem a múltból ismert sokgyermekes kiszolgáltatottság, sem a gyermekvállalástól tartózkodó fukarság nem lesz szükséges a jövő társadalmában. Galgóczi szembesítette az olvasóit azzal, hogy a termelőszövetkezetek megszervezése és működése egyáltalán nem teremtett ilyen idilli állapotokat.

A *Közel a kés* című thriller hangulatú novellában Csiszár Imre, a kollektivizálást elutasító, kulákként megbélyegzett kisbirtokos paraszt hazakiséri a kocsmából Szalánczki János téeszelnököt. Utóbbi számára az út egy lelki tortúra, mert végig azt várja, mikor veszi elő Csiszár a kését. Miközben Szalánczki rettegve megy mellette, folyamatosan figyelve útítársa mozdulatait, Csiszár elmeséli a családjá tragédiákban bővelkedő életét. Fizikai fogyatékos, vallási fanatizmus, testvérgyilkosság, kuporgatás, röviden mindaz előkerül, amelyet a népi írók és szociográfusok oly sokszor írtak a magára hagyott falu társadalmáról. A cselekmény pontos helyszíne nem ismeretes, de az utalások arra mutatnak, hogy a történet valahol a Sokoróalján játszódik.<sup>29</sup> Győr és Pannonhalom vonzáskörzetéről van szó, egy olyan tájról, amelyet az ország közvéleménye a modernizációval és iparosítással, a fejlettséggel és jóléttel azonosított, és azonosít lényegében ma is. Csakhogy ritkán gondolunk bele, hogy miként ma, egykoron is a trianoni ország Budapest után második legnagyobb iparral rendelkező városa, Győr húzta föl a régió szintjét, és azok a falvak tudtak

27 Fekete István: *Hajnal Badányban*. Bp., 1974, Móra Ferenc Könyvkiadó, 281.

28 Életét feldolgozta Berkes Erzsébet: *Galgóczi Erzsébet*. Bp., 2001, Új Mandátum Könyvkiadó.

29 Galgóczi Erzsébet: *Közel a kés*. In Galgóczi Erzsébet: *Mama öltözik*. Bp., 1999, Osiris Kiadó, 119-120.

részesülni a fejlettség áldásaiból, amelyek Győr mellett vagy a vasútvonal mentén feküdtek.<sup>30</sup>

Az egykekérdés előkerül Csiszár Imre családtörténetében. Nővérét egy szigetközi gazda vette el. „A mi környékünkön nem divat az egyke”, mondta Csiszár, „a Börcsink [ti. a nővére – P. Á. megjegyzése] falujában sem, de nem akar több gyereket”. Fia megszületése után ezért az asszony elterjesztette, hogy beteg. Ámde az egyetlen gyermek meghalt agyhártyagyulladásban. „Most mi lesz a vagyonnal? Ha beteg, és mégis szül, kitudódik, hogy hazudott, és oda a renomé.”<sup>31</sup> Vagyis elvileg női egyenjogúság ide vagy oda, a látszatra adni kell. Egy székesfehérvári zarándoklat az 1935-ben elhunyt, tiszteletre méltóként becsült Kaszap István jezsuita novícius sírjához segített az asszonyon, hamarosan három gyermeke született.<sup>32</sup> A létező szocializmus maró kritikájaként is felfogható, hogy az elvben jogegyenlőségben részesített parasztasszonyok jobban bíznak a népi vallásos kultuszban, mint az állami egészségügyben. Végül Csiszár, miután elmondta életét, hazament, magára hagyva a rettegéstől ekkor már félholttá vált Szalánczkit, aki sokáig ült háza küszöbén, várva, mikor csapnak fel a lángok. Másnap tudta meg, hogy a végsőkig elkeseredett Csiszár megölte a feleségét.

## Párhuzamos egykediskurzusok

Mint az eddigiekből kiderülhetett, a születésszabályozás jelensége a maga sokrétű demográfiai, szociális, pszichológiai és egyéb következményeivel intenzíven foglalkoztatta a tollforgatókat, jöjjenek azok akár paraszti, akár középosztálybeli környezetből.

Mindegyik író tisztában volt a népeségfogyás társadalompolitikai súlyával. Kodolányi az, aki a legharagosabban ír az egyke mögött meghúzódó anyagi és lelki okokról. A *Földindulásban* Kántor János személyében fölléptet egy pozitív karaktert, aki képes és kész tenni a közösségért. Kántor és Juli, valamint gyermekeik a megújulás szimbólumai. Tatay Sándor novelláiban nincs megtisztulás a válságba jutott létformától. Tornyai az egyetlen, akinél a földöntúli szféra látványosan beavatkozik az emberi sorsba. Regényében a földi és mennyei létszférák révén mintegy párhuzamos történetet alkot, és a cselekvés kihelyeződik a mennyei szférába. Fekete és Galgóczi műveiben az egykekérdés éppen csak megjelenik, és érdemben nem befolyásolja a cselekményt, ám a családi konfliktusok fontos szerepet kapnak az előzményekben, a hősök jellemfejlődésében.

30 Ld. a Győr megyei mezőgazdasági munkások és szegényparasztok életéről Bejci Németh Andor: *A naposabb oldalon*. Bp., 1937, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

31 Galgóczi: i. m. 113.

32 Uo. 114.

Az egykekérdésnek a Horthy-korszakban volt nemzetvédelmi aspektusa. A szerzők közül az egykejelenségnek ez az oldala leginkább Kodolányit izgatta, aki gyermekkorában, Pécsváradon, illetve Vajszlón közelről láthatta egy magyar–német erőterben a baranyai magyarság fogyatkozását és a helyi sváb lakosság anyagi gyarapodását.<sup>33</sup> Fekete István regényeiben nem találjuk a születésszabályozás és népességfogyás nemzetvédelmi szempontját. Kodolányi és Fekete látásmódja közötti különbséget magyarázhatja a két író eltérő gyermek- és ifjúkora, valamint az, hogy nem azonos módon találkoztak a német nemzetiséggel, így egészen más perspektívából látták a német–magyar együttélést. Kodolányi egy érzékeny életkorban, kisgyermekként egy olyan baranyai közigébe került, amelyben közelről tapasztalhatta a magyarság anyagi pusztulását és a svábok (relatív, a magyarsághoz képesti) jólétét.

Fekete Somogy megyében született, egy olyan törvényhatóságban, amelyet a nemzetiségi kérdés történelmi okból kevésbé érintett, és Feketének jó emléke maradt a sváb parasztlány dajkáról, Margitról.<sup>34</sup> A somogyi ifjú gazdászhallgató egy északnyugat-magyarországi kisváros, Magyaróvár akadémiáján folytatta tanulmányait, abban a Moson megyében, ahol a német nemzetiség abszolút többségben volt, ugyanakkor a német nemzetiségi agitáció lepergett a helyi németek, az ún. heidebauerek többségéről. Másként érez az, aki érzékeny, nemzetféltő attitűddel egy peremvidéken él, és más, ha egy olyan környezetben lakik, ahol a békés érintkezés mindennapos és magától értetődő. Metaforáival kifejezve, Kodolányi az ostromlott végvárérzülettel, Fekete a szigetlakó attitűdjével szemlélte a nemzetiségi együttélést. Fekete német többségű – de magyarbarát – környezetben tanult a magyaróvári akadémián, amely magyar szigetet képezett a mosoni (amúgy békés) német tengerben. Tornyai sem foglalkozik az egyke aspektusával, mert az ő számára a jelenség teljes egészében morális kérdés, amit egyetemes vallásos beszédmódba helyez. Nem mellékesen, Hódmezővásárhelyen élve, kevésbé érzékelhette a németiség gyarapodását.

Kodolányi összevetette a magyarok és svábok magatartását, attitűdjét a gazdálkodáshoz. A sváb gazda, Weintraub, aki alkudozik Pintér Dávid házára, szembesíti a bírót azzal, hogy a magyarok nem dolgoznak, esznek-isznak, miközben a svábok dolgoznak, és lám, sokgyermekes elégedettségben élnek, míg egyik magyar házat a másik után szögezik be.<sup>35</sup>

Az egyke következménye, hogy a parasztgazdák a széltől is óvják az egyetlen gyermeket, különösen a fiúgyermeket, aki tovább viszi majd a birtokot. Jellemző, hogy Böbek Samu, az önző, rideg gazda azon aggódik, hogy unokáját elengedték a temetésre, holott szerinte gyermeknek nem jó halottat látni. Amikor Kántor János közli, hogy a kislíú elment csúszkálni a jégre, Böbek felhorkan: „A jégre? Hátha beszakad a vízbe? Osztán megfázik, megbetegszik? Ez az egy

33 Papp István: *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*. Bp., 2012, Jaffa Kiadó, 77.

34 Fekete István: *Ballagó idő*. Bp., 1974, Móra Ferenc Könyvkiadó, 5.

35 Kodolányi: i. m. 178.

gyerök van, aztán erre se vigyázol?”<sup>36</sup> Kántor János szeretne még gyereket, de hirtelenharagú apósa erről hallani sem akar: „Mer ahelyett, hogy arra a kisgyerökre vigyáznál, óvnád a széltül is, azt akarnád, hogy legyen még kettő-három, vagy bár egy tucát is.”<sup>37</sup>

A vallásos diskurzus csak Tornyai művében kap hangsúlyt, éppen abban a regényben, amely a paraszti sortól legtávolabb játszódik, és a szerző egy sok tekintetben köztes állapotú családot választ kiinduló helyzetül. Tornyai és Kodolányi törekednek leginkább arra, hogy a kormányzatot gyakorlati cselekvésre buzdítsák. Tatay megelégszik az élethelyzetek, sorsok szenttelen hangvételű, kissé balladás homályú bemutatásával, ám ez legalább annyira megdöbbenheti olvasóit.

Elvben mindegyik író támogatott (volna) valamilyen előremutató kormányzati társadalompolitikát, de hogy konkrétan hogyan, milyen módon, arra vonatkozóan az elképzelések divergáltak. Kodolányi például a Huszár Károlynak, a képviselőház elnökének ajánlott *A hazugság öl* című memorandumában javasolta az örökösödési törvény megváltoztatását, amit Tornyai önmagában véve nem tartott elégségesnek, és Magyar Bölcsőrend néven társadalmi mozgalom szervezésére buzdított, e cél érdekében igyekezett patrónust találni Purgly Magdolna kormányzóné személyében.<sup>38</sup> Tervezetük megvalósítására kevés idő maradt. A magyar elit a Horthy-korszakban a rászorultsági szociálpolitika elvét vallotta, amely kizárólag végszükség esetén foglalkozott a szegénység okozta problémákkal, azt lehetőleg inkább a községek, egyházak hatáskörébe utalta. A népi írók által példának tekintett skandináv modell előrébb járt: ott már a két háború között megvalósult az alanyi (állampolgári jogú) szociális gondoskodás, igaz, hosszú társadalmi harc és rosszabb természetföldrajzi, azonban hasonló demográfiai viszonyok között.<sup>39</sup>

A mai embert talán zavarhatja, hogy az írók, Fekete és Galgóczi kivételével, az egykekérdést – legalábbis felületi szinten – a nők, az anyák vállára helyezik, és ritkán szólnak a leendő meg tényleges apák felelősségéről, úgy általában a férfiszerepekről. Ám ha eme állítás mögé tekintünk, ez az állítás csak Tornyai látásmódjára igaz (de ha Komáromy báró felelősségére gondolunk, még itt sem egészen), a többiekénél árnyalhatjuk a képet: Kodolányi és Tatay bírálják az anyós- és apósuralmat, a tudatlan, a vejükkel, menyükkel zsarnokoskodó szülöket, a babonás bábákat, a rest hivatalnokokat, és végső soron felelőssé teszik a szociális és egészségügyi közállapotokért a családi, lokális, régiós és országos hierarchiát. Bár az orvosok járnak a legjobban, közöttük több szimpatikusan ábrázolt, lelkiismeretesnek és humánusnak megrajzolt figura akad.

36 Uo. 183.

37 Uo. 184.

38 Kodolányi János: *A hazugság öl* (az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor). Bp., 1989, Magvető Könyvkiadó, 40.

39 Gallai: i. m. 69.

Kodolányi harcosan, Tatay visszafojtottan érzékelteti, hogy úgy, ahogy vannak, az összes létező közösségi forma és hatáság bűnös valamilyen mértékben. Közös bűnük, hogy nem támogatják az anyákat, az anyaságot, vagy szemet hunynak, vagy élősködnek a parasztság sanyarú helyzetén: így bűnösnek tekintik magát a tradicionális, após- és anyósuralom alatt nyögő családokat, a megyei hivatali szerveket, valamint az egyházi és politikai hierarchia minden szintjét, a lokalitástól az országos vezetésig. Vagyis korántsem mentik fel a vezetőket, akik a korszakban – a politikai élet akkori állapotából fakadóan – majdnem mind férfiak.

A Horthy-korszak nem tudott mit kezdeni a népi írók, lelkészek, szociográfusok által felvetett egykekérdéssel, mert előbb összeomlott a háborúban, mint ahogy bármilyen stratégiát kidolgozott volna. A Rákosi-korszakban a Ratkó Anna népjóléti, majd egészségügyi miniszter nevéhez kötődő, a nyugati *baby boom*mal párhuzamosan haladó születésszám-megugrás rövid ideig tartott, és a Kádár-rendszerben egy rövid időszakot (az 1967-es gyás bevezetését követő néhány évet) kivéve a születésszám hanyatlása állandósult.<sup>40</sup> A fenti írók többségében kikoptak addigra a közéletből. Ha a demográfiai tendenciákat megfordítani nem is tudták (egymagukban, könyvekkel, nem is lehetett), arra hasznosak voltak, hogy szépirodalmi eszközzel érzékenyítsék az olvasóikat, és felhívják a figyelmet bonyolult, rendkívül összetett társadalmi kérdésekre.

40 Vukovich György: A magyar népesedéspolitika néhány vonatkozása. In *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)* (szerk. dr. Kovacsics József). Bp., 1997, KSH, 392–393, Klinger András: Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In ua. 307.